

ЖІНКИ ТА БОГДАН ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ: ЕРОТИЧНИЙ АСПЕКТ МІФОЛОГЕМИ ВОЖДЯ

Корнев А.Ю.

Харківська академія дизайну та мистецтв

Анотація. У статті, на основі фольклорних та історичних джерел, розглядається еротичний аспект постаті Богдана Хмельницького, в якості національного Вождя.

Ключові слова: еротичний аспект, рослинна символіка, династичні шлюби, міфологема Вождя, Богдан Хмельницький.

Аннотация. Корнев А. Ю. Женщины и Богдан Хмельницкий: эротический аспект мифологеми Вождя. В статье, на основе фольклорных и исторических источников, рассматривается эротический аспект личности Богдана Хмельницкого, в качестве национального Вождя.

Ключевые слова: эротический аспект, растительная символика, династические браки, мифологема Вождя, Богдан Хмельницкий.

Summary. Kornev, A. Yu. Women and Bohdan Khmelnytsky: erotic aspects of mythology of the Leader. The author studies the erotic aspects of Bohdan Khmelnytsky's individuality as a National Leader, on the basis of historical and folklore sources.

Key words: erotic aspect, floral symbolism, dynastic marriages, mythology of the Leader, Bohdan Khmelnytsky.

З часів З. Фрейда еротичний аспект у житті видатних людей, розглядався як важлива складова їх особистості, а також об'єкт дослідження не лише з боку медицини чи психології, але й гуманітарних дисциплін. Зараз вже не треба пояснювати, що еротичні мотиви обов'язково присутні в характеристиці політичних діячів, яких називають харизматичними постатями або Вождями. Однак досі залишаються непересічні особистості в історії до яких ще не приступали з подібними мірками і серед них видатний український гетьман – Богдан Хмельницький.

Дуже точно характеризуючи вплив Хмельницького-людини на його політику, М. Грушевський писав, що Богдан «запалював себе...безпосередніми почуттями – радістю, гнівом, жалем» [1, с. 163]. Ретельно досліджував постать Хмельницького й І. Крип'якевич, характеризуючи подвійну натуру гетьмана, який міг бути ліричним і бурхливим, вдумливим і невитриманим, меланхолійним і скорим на розправу [5, с. 54-55].

Приступаючи до розгляду заявленої проблеми, перш за все, увагу привертає рослинна символіка, задіяна у фольклорному відтворенні постаті гетьмана. Підкреслимо, що історичний Хмельницький ніколи не підписувався скороченим прізвиськом, одним з перших на це вказав І. Крип'якевич [5, с. 40], отже ми маємо справу суто з народною назвою. Рослина хміль, маючи надзвичайно розвинуте семіотичне поле, яке було створене протягом тривалого часу невідомими народними авторами, дозволяло описувати найдрібніші відтінки характеру Хмельницького.

Слушні зауваження щодо трактування у фольклорі природної символіки, були зроблені ще М. Костомаровим: "...річ тілесна, що входить у твори народної поезії, отримує в ній духовне значення, котре постає у формі застосування в побуті моральної сутності: це має назву в широкому розумінні символу" [6, с.59]. Сам Костомаров подавав хміль, як символ гультайства, відваги, молодечтва. [6, с.67]. Все це, безумовно, козацькі характеристики.

Багато дослідників, починаючи з фольклористів 19 ст., вказували на синонімічність рослини хміль з якісною характеристикою "спритний". Як вважали перші укладачі "народної ботаніки", першоджерело подібних аналогій виходить з первісного еротизму: "Хміль, повитий по дереві або по тичині, прирівнюється до прихильності, кохання молодіжі"[3, с.268]. Спритність та дійовість гетьмана – державного та політичного діяча, не виключала можливість й еротичного підтексту, який так чи інакше залишався присутнім у розповіджених мовних ідіомах.

Сучасний дослідник Р. Кісь, в статті, присвяченій семіотиці шлюбної магії, також подає рослину в'юн та його різновиди, до яких відноситься і хміль, як натяк на приховану еротичну силу. На думку автора, у вказаному образі головне місце посідає «процесуальна символіка дії, переплетення чоловічого та жіночого» [4, с.87].

Саме символічна передача швидкої дії, оволодіння чи то коханою, чи навколишнім світом, дозволяла народним творцям використовувати семіотичний ряд, пов'язаний з хмелем, не тільки у весільних, а й в історичних піснях. Для порівняння наведемо рядки з народної весільної пісні та близький їй аналог з пісенного епосу, присвяченого Хмельниччині. "*Котився хміль із-між города /Та підкотився під ворота...*" [12, с.268]. У згаданій пісні, як і в іншій весільній символіці, хміль долає всі перешкоди, стає усюдисущим, щоб наблизитися до своєї мети. Так саме нестримно рухається Хмельницький: "*А де ж то пан Хмельницький, що по дорозі в'ється...*" [12, с.253].

В культурах багатьох народів чоловіча міць була своєрідним "доказом" сили правителя і непохитності його влади. Розгалужені сімейні зв'язки також опосередковано натякали на чоловічу силу патріарха, володаря родини. Здавна це використовували у налагоджуванні, так званих, династичних шлюбів, як дійового засобу зовнішньої політики. Окрім того, правитель міг спиратися на своїх родичів у скрутні моменти, якщо мав серед своїх близьких однодумців. Ідеал сильної родини був притаманний і українському суспільству, тому здатність Хмельницького породжувати на світ численних дітей, сприймалася як його особиста позитивна характеристика.

Дуальність постаті видатного гетьмана постає і в сімейних відносинах. Звичайно, погано, коли в родині немає спокою, але негаразди в шлюбних стосунках Хмельницького не залишалися особистою справою, вони завжди отримували великий громадський резонанс. Коротко нагадаємо, що перший

шлюб Богдана з Ганною Сомківною був класичним прикладом подружнього життя тієї епохи. Дружина впорядковувала господарством у відсутності свого чоловіка, що знаходився на державній службі і народжувала йому дітей. Останні роки Ганна хворіла і на першу роль вийшла молода дівчина на ім'я Мотрона, що з дитячого віку залишилась сиротою і жила в домі у подружжя Хмельницьких [8, с. 135]. Відомості про цю постать скупі і протилежні, але з того що відомо, видається можливим визначити почуття до неї вже немолодого Богдана як «пристрасть». На нещастя, саме цю жінку вподобав місцевий шляхтич Д. Чаплинський. Подальша історія з викраденням Мотрони стала згодом широко відомою і дала підставу охрестити коханку Хмельницького і Чаплинського новою Оленою Троянською за вини якої ніби і почалися українсько-польські військові змагання. [2, с. 95-96].

Сам Хмельницький вважав зовсім протилежне. Бажання побратися з Мотроною для літнього і досвідченого Хмельницького було настільки сильним, що він, мабуть, спочатку порушив якісь церковні установи, недарма ж виникла необхідність «підтвердити» шлюбні відносини з коханою жінкою в Києві у 1649, коли там перебував єрусалимський патріарх Паїсій [2, с. 96]. Згодом, у одній з промов Богдан ніби жартома звернувся до посланців М. Потоцького, через них радячи знаному магнату одружитись, як нещодавно зробив сам Хмельницький, пояснюючи: „бо така справа пришвидшить мир, тому що і він, і я будемо тужити за жінками, а коли залишатимемося вдівцями, то швидше будемо воювати, ніж сидіти в мирі” [11, с. 54]. Знов пригадаємо народне означення хмелю в якості весільної символіки. Хміль, що в'ється, означав хлопця, у розквіті чоловічої сили, готового до одруження. [9, с. 520]. Літній і поважний Богдан, який пройшов через складні і навіть жорстокі перевірки часом, раптом знов потрапив до стану «хлопця», викликаючи неоднозначні реакції у традиційно консервативній спільноті, яка вбачала у цьому статусну невідповідність. В українській минувщині більш романтизована історія кохання у зрілому віці належить хіба що гетьману Івану Мазепі, постаті також сильній і неоднозначній.

Звісно, історія другого шлюбу видатного козацького ватажка, одна з найбільш міфологізованих, однак існують цікаві свідчення про негативне сприйняття ролі Мотрони біля Хмельницького, як «рокової жінки». Вона не тільки не стримувала (не хотіла або не могла, цього ніхто вже не скаже напевне) неоднозначні вчинки свого чоловіка, а як вважали сучасники, ніби навмисно потурала його крутій чоловічій вдачі. Похідне військове життя Хмельницького в час нетривалого відпочинку, у період роману з Мотроною, нагадувало водночас «скіфські» бенкети і «сераль» східного володаря: міцна кава з ранку, багато алкоголю ввечері, раптові емоційні вибухи і дивне жіноче оточення. За свідченнями сучасників, Богдан возив за собою цілий штат жінок-ворожок, активно користуючись їх послугами [8, с. 147]. Спостережливі очевидці відмічали, що серед цієї веремії Мотрона виглядала дуже природно. Так, під

час гучного бенкету на честь польських посланців, Богдан проголошував тости і на честь молоді дружини, яка була «багато вбрана і, мов п'яна, саме розгирала в черепку тютюн для Хмельницького» [7, с. 52]. Навіть враховуючи що ця деталь постає у «ворожих» спогадах, в яких часто зустрічаються перебільшення, що наближає їх до жанру памфлету, закид «мов п'яна» в бік Мотрони досить красномовний і може означати її вільну поведінку і відповідний вигляд.

Скоріше за все для Мотрони була характерна емоційність і схильність до своєрідного авантюризму, якості що роблять жінку принадою або на сучаснім лексиконі – «сексуальною». Два бурхливих романи із заклятими ворогами Хмельницьким і Чаплинським, не зупинили її. Третя пристрасть до військового скарбничого (або до грошей, які він зберігав) виявилась фатальною для самої «рокової жінки». Навколо цієї історії багато туману і фантазії аж до намагання отруїти Хмельницького але достеменно відомий фінал. Козацьку «Олену Прекрасну» було страчено формально за «подружню зраду», разом з її матір'ю, тобто Богдановою тещею, а вирок виконав старший пасинок, Богданів син – Тиміш, який завжди ненавидів Мотрону [2, с. 96; 8, с. 151].

Згідно козацькій традиції, коли матір'ю є Січ, а родиною – військове товариство, Богдан міг спокійно залишитись козаком-одинаком, старим парубком, але як на загальнонародного «батька» і володаря європейського рівня, він був повинен демонструвати родинність і спадкоємність. Серед кандидатур можливих дружин, що обиралися тепер між найближчим оточенням гетьмана, Богдан зупинився на сестрі козацького полковника – Ганні Золотаренко, яку ще називали Пилипиною. Остання уявлялася повною протилежністю Мотроні, таким чином складаючи свою «міфологію». Образ Пилипики, це мудра і розважлива дружина, яка може вгамувати пристрасті чоловіка і розрадити його проблемам, але не лізе у вічі, веде родинний засіб життя. Ці переміни відбилися і на ставці Хмельницького: стало менше пиятики, зникли сумнівні жінки, їх замінила жіноча «свита» Ганни Золотаренко [8, с. 151]. Нарешті особисте життя українського вождя увійшло до річища здорового консерватизму, з'явилася гармонійна відповідність віку, походженню, статусу.

Однак на тлі кризових національних змагань, Вождь не отримував права на спокійне родинне життя. Обставини, пов'язані з найближчими Богдановими родичами, вкладалися в схему незавершеної боротьби і неспокою за майбутнє. Це стосується, перш за все, прямих спадкоємців, тобто синів Хмельницького. Добре відома спроба Богдана укріпити зовнішньополітичні позиції через шлюб старшого сина. Історія «сватання» Тимоша Хмельницького до Розанди, доньки молдавського господаря Лупулла, мала гучний розголос, а велика гульня на шлюбному бенкеті за участю українських козаків, стала основою для чергових польських памфлетів.

На жаль, у цьому випадку проявилася і подвійна вдача наслідника на гетьманську булаву. Негарна слава про деякі вчинки старшого сина у Молдавії, докотилася до ставки Богдана Хмельницького в Україні, розбурханий козацький натовп кинув в обличчя гетьману звинувачення у потуранні синові, через “пияцтво і дурість” якого українські війська зазнали значних втрат. З великими труднощами Хмельницькому вдалося припинити це збурення [10, с. 331]. Хтозна, чим міг стати надалі Тиміш Хмельницький для України, його загибель у бою прибрала можливі претензії, однак ще більше загострила питання передачі влади.

Якщо міфологізація постаті Тимоша відбувалася за схемою козацької чоловічої вдачі і це дозволяло з розумінням ставитися до його окремих людських вад, протилежне відбувалось із молодшим Юрієм. Навіть згадування більш домашньої, ніжної форми його імені – Юрась, несе в собі характеристику молодшого, слабкого, натякає на обмеження дієздатності. Звісно, історична і ще більше народна свідомість, багато в чому потрапляє у пастку лінійного погляду на події, спрощеного трактування причино-наслідкового зв'язку, коли наперед відоме пов'язується з таким самим відомим минулим. У такій ретроспективі майбутню «зраду» національно-родинних переконань Юрася можна вбачати ще з дитячих років впливом тієї ж підступної Мотрони, велику увагу приділяла молодшому пасинку, не знайшовши підхід до старшого [8, с. 143]. Політичні хитання і слабкодухість, відсутність твердої позиції у Юрія, навіть козацькі літописи пов'язують з якимось природним відхиленням або хворобою, що унеможливила для молодшого Хмельниченка продовження роду [8, с. 148]. Хоча існують свідчення про зовсім інші «відхилення», коли Юрій влаштував у Немирові ледве не особистий гарем [Там же].

Менше відомо про шлюби доньок Богдана (навіть кількість доньок залишилась точно нез'ясованою і різниться від трьох до п'яти) з його найближчими бойовими товаришами, хоча вважається, що всі вони вийшли заміж за козацьких полковників [2, с. 96, 98]. Родино-кровні пертурбації у великому домашньому колі Вождя постійно займали суспільство, доповнюючись чутками і фантазіями. Недарма, сам факт смерті Богдана, викликав серед народу глухий погосол. Г. Грабянка наводить переказ, що смерть Хмельницького сталася через вбивство уповільненою отрутою, ніби це поляки підкупили хлопця, що сватався до однієї з доньок Хмельницького [7, с. 112].

Отже сімейно-еротичні і родинні мотиви в народних уявленнях про постать Богдана Хмельницького, посідали важливе місце у формуванні образу українського Вождя. Семіотично підкреслювалась близькість до шлюбно-еротичного символу рослини хміль, що можна вважати індивідуальною характеристикою, прямо пов'язаною з народним прізвиськом гетьмана. Родинні ж стосунки гетьмана, хоча і відносилися до історичних реалій, але насправді укладалися у схему розповсюджених фольклорних

мотивів: невірна дружина, подружня зрада, зговір з коханцем та намагання отруїти чоловіка. Нарешті, ситуація з нащадками формально відривалась від еротичного підтексту, оскільки ілюструвала вже відому широкому загалу «справжню» історію руйнування Богданового політичного спадку.

Література:

1. Грушевський М. Історія України-Руси. – Т. 8. – К.: Наукова думка, 1995. – 288с.
2. Дашкевич Я. Родинний клан Хмельницьких // Київська старовина. - № 4. – 1995. – С. 95-101.
3. Дикарев М. Знадоби до української народної ботаніки // Бандурка: Українські сороміцькі пісні. – К.: Дніпро, 2001. – С. 227-278.
4. Кісь Р. Ерос: водна стихія (первісна семіотичність шлюбної магії) // Сучасність. – 1994. – № 1. – С. 83-98.
5. Крип'якевич І. Богдан Хмельницький. – Львів: Світ, 1990. – 406с.
6. Костомаров М. Слов'янська міфологія. – К.: Либідь, 1994. – 384 с.
7. Літопис гадяцького полковника Григорія Грабянки. – К.: Знання, 1992. – 185 с.
8. Ролле Й.Й. (Д-р Антоній) Жінки при Чигиринському дворі // Хроніка – 2000. – № 3-4. – 1994. – С. 134-135.
9. Олексієнко Т. “Мовні знаки” стародавніх українських вишивок // Українська родина. – К.: Київський міжрег-ний ін-т вдосконалення вчителів ім. Б. Грінченка, 1988. – С. 517-523.
10. Смолій В.А., Степанков В.С. Богдан Хмельницький (Соціально-політичний портрет). – К.: Либідь, 1993. – 504 с.
11. Степанков В. Державний діяч, полководець, дипломат Богдан Хмельницький очима сучасників // Наука і суспільство. – № 5. – 1988. – С. 53-55.
12. Українські народні пісні в записах Софії Тобілевич. – К.: Наукова думка, 1982. – 423с.

Надійшла до редакції 02.03.2007